

E. KUMARI

LOODUSKAITSE MÕISTE KIJUNEMISEST, ARENEMISEST JA PRAEGUSAEGSEST TÕLGENDUSEST

(Euroopa looduskaitseaasta tähistamiseks)

Kui XIX sajandi viimastel aastakümnetel hakkasid Euroopas ja Ameerikas looduskaitse ideed peaaegu üheaegselt juuri ajama, ei nimetanud neid keegi selle nimega. Ernst Rudorffi rajatud kodukohakaitse Saksamaal ja president Abraham Lincolni algatatud (või õigemini seaduspärastatud) rahvusparkide asutamine USA-s lähtusid maastiku kaitsmise vajadusest, kusjuures stiimuliks olid suurelt osalt emotsionaalsed — esteetilised ja eetilised — motiivid.

Looduskaitse teaduslik, seejärel ka majanduslik ja juriidiline kontseptsioon kujunesid välja märksa hiljem, siis, kui tegelik looduskaitse oli juba mitu aastakümnet olemas. Looduskaitse kasvas välja elust, tema mõiste aga arenes rööbiti Euroopas ja Ameerikas, tuginedes hoopis erinevatele ajenditele ja erinevatele objektidele.

Praegu, kus vanades looduskaitsemaades (näit. Saksa FV-s) on puhkenud diskussioon looduskaitse sisu ja terminoloogia küsimustes, on meilgi põhjust nende probleemide juures peatuda. Nagu ühes varasemas käsitluses (Kumari, 1965) püüti näidata, oleks vaja looduskaitsealast oskussõnavara rahvusvaheliselt ühtlustada, vältides igal maal omaette terminoloogia tekkimist. See on eelkõige teadusliku looduskaitse ülesandeks, mis peab kursis olema niihästi selle eriala ajaloolise arenguga kui ka tänapäeva nõuetega. Looduskaitse mõistele, tema sisule peab vastama täpne ja väljendusriikas terminoloogia, et ei oleks möödarääkimisi ega vääriti mõistmisi.

Vana ja Uue Maailma looduskaitse kontseptsioonid, nagu märkisime, on rea aastakümnete vältel arenenud eri suundades. Viimasel ajal ilmneb tendents Euroopa looduskaitset n.-õ. amerikaniseerida, võtta üle läänepoolkeralt lähtuvad ideed. Samal ajal on mõlemad Saksa riigid, eriti Saksa FV, püüdnud korda luua rahvusliku looduskaitse mõiste määratluses ja terminoloogias, mis on vastuollu sattunud USA-s ja mujal maailmas, kaasa arvatud ka NSV Liit, hoogsalt arenevate looduskaitse teoreetiliste põhimõtetele.

Uuemaegse looduskaitse algust dateeritakse Saksamaal teatavasti 1904. aastaga, mil ilmus Euroopa «looduskaitse isa» Hugo Conwentzi kuulus märgukiri loodusemälestusmärkide kahjustamisest ja ettepaneku nende säilitamiseks. Kuni oma elu lõpuni jäi see looduskaitse klassik truuks Alexander von Humboldtilt laenatud loodusemälestusmärgi mõistele, mis haaras nii looduse silmapaistvad üksikobjektid kui ka maa-alad. Sõna *looduskaitse* (*Naturschutz*) hakkas tema töödes esinema alles elu lõpu poole. Selle termini oli 1888. aastal H. Klose (1957) järgi saksa kee-

les kasutusele võtnud Ernst Rudorff, olgugi et ainult oma päevikutes. Kirjandusse sattus see hulga hiljem (ja mitte tema läbi).

Kuni Teise maailmasõjani ei leia me looduskaitse täpset definitsiooni ühegi saksa looduseuurija töödes. See puudub isegi 1935. aastal väljantud Saksa looduskaitseseaduses («Reichsnaturschutzgesetz») ja riikliku looduskaitseasutuse omaaegsete juhtide W. Schoenicheni (1942, 1950) ja H. Klose (1957) teostes. Teise maailmasõja eelõhtul, eriti Schwenkeli (1938) raamatu ilmumisega, hakkas saksa looduskaitsealases kirjanduses looduskaitse kõrval juurduma mõiste *maastikuhooldus* (*Landschaftspflege*), mis aastate möödudes püüdis looduskaitse senist laia (ehk küll empiirilist) tõlgendust kõrvale tõrjuda. Siitpeale hakati looduskaitsele omistama kitsast, ainult haruldaste objektide (loodusmälestusmärkide) ja maa-alade kaitsega piirduvat tähendust. Nii näiteks arvab W. Schoenichen (1942), et looduskaitse põhiülesandeks on kaitsta ürgmaastikku ja loodusmälestusmärke, kuna aga maastikukaitse (sealhulgas maastikuhooldusel) on erinev tööpõld, mis nõuab nende kahe distsipliini eraldamist. Samal arvamusel on G. Kragh (1956) ja mõõduandvad autoriteedid Saksa FV-s ja Saksa DV-s.

Sellised olid looduskaitse mõiste ja ülesannete piiritlemise tulemused Euroopas XX sajandi nelja esimese aastakümne lõpul, kusjuures Inglismaa ja Prantsusmaa ei andnud looduskaitse teoreetiliste küsimuste arutamisele neil aastakümneil kuigi palju, kuna nendes maades oli looduskaitse suunitlus puhtpraktilist laadi.

Erinevalt kulges looduskaitse tõlgendamine ja tema ülesannete määramine USA-s. Siin lähtuti, nagu märkisime, rahvusparkide loomisest, kuid juba XIX sajandi lõpul hakkasid esile tungima ideed, mis nõudsid looduslike varude kaitset (Parson, 1964; Allen, Leonard, 1966). Üha laialdsemalt hakati möödunud sajandi lõpul kõnelema looduslike varude ökonoomiast (*economy of natural resources*). USA suure looduskaitsetegelase Gifford Pinchoti mõjutusel kutsus president Theodore Roosevelt, kes ka ise oli looduslikest varudest ja nende kasutamisest huvitatud, 1908. aastal Valges Majas kokku osariikide kuberneride konverentsi. Siit alates rajatigi USA-s looduslike varude kaitsele (*conservation of natural resources*) riiklik alus. Nagu kinnitavad S. W. Allen ja J. W. Leonard (1966), pärineb sõna *konservatsioon* inglaseilt, kes seda on ammust aega rakendanud seoses India maaressursside kasutamisega.

Juba käesoleva sajandi esimestel aastakümnetel hakati USA-s looduslike varusid klassifitseerima ammendamatuks, uuendamatuks ja uuenduvateks. See jaotus on püsinud tänapäevani. Looduse ja looduslike varude kaitse all (*conservation of nature and natural resources*) mõistetakse loodusrikkuste mõistlikku ja ratsionaalset kasutamist, uuendamist ja levitamist. Looduslike varude hulka ei kuulu mitte ainult materiaalsed (õhk, vesi, muld, taime- ja loomaliigid, inimjõud), vaid ka rekreatsioonilised, vaimsed varud (*spiritual resources*), mis mõjuvad positiivselt inimese kehale, tervisele ja vaimuelule (ürgne loodus — *wilderness* —, kaunid maastikud kaitsealadel jm.). Kogu see kompleks nähtusi ja tegevusi, mida sakslased käsivad maastikuhooldusena, kuulub looduslike ressursside hooldamise (*management of natural resources*) alla. Nii mõistetakse looduse ja looduslike varude kaitset Ameerikas ja see on looduskaitse selle sõna kõige laiemas tähenduses.

Looduskaitse ameerikalik käsitlus rajaneb suuresti looduslike varude ratsionaalse kasutamise ja kaitse ideel. Termin *konservatsioon* tähendab aktiivset kaitset, kaitset inimese suunamisel ja kaasabil. Konservatsioon — see on looduslike varude võimalikult täielik ärakasutamine neid kuritarvitamata, ilma neid tarbetult hävitamata, ilma kasutamiskõlblike varude

kasutult seismajätmiseta. Looduslike varude kasutamine ja kaitse ei ole teineteise vastandid (Parson, 1964).

Nagu mujalpoolgi, on USA looduskaitse ajaloos pioneeritöö teinud teadlased ja teaduslikud organisatsioonid. Uuemaagegne looduskaitse USA-s on praegu 80 aasta vanune (Clepper, 1966). Kaitse mõistliku kasutamise kaudu (*conservation through wise use*) on kujunenud USA looduskaitse lipukirjaks.

Samal ajal kui USA looduskaitse mõiste määratluses võib täheldada stabiilsust ja looduskaitse piiritus on ka pärast Teist maailmasõda jäänud enam-vähem samaks, on saksa looduskaitstes tekkinud mõistete segadus ja käärimine. Saksa DV-s 1954. aastal vastuvõetud uus looduskaitseadus («Gesetz zur Erhaltung und Pflege der heimatischen Natur») jätab looduskaitse ja maastikuhoolduse mõisted lähemalt defineerimata. Küll aga on seda hiljem teinud Saksa Põllumajandusteaduste Akadeemia (Berliin) maastikuhoolduse ja looduskaitse komisjon (Bauer, Bohnstedt, 1965), samuti on seda tehtud L. Baueri ja H. Weinitschke koostatud sellealases käsiraamatus (1967).

Selle järgi on looduse hoidmise, säilitamise ja kaitse kõige laiemaks üldnimetuseks *maakultuur* (*Landeskultur*), millesse koostisosadena kuuluvad territooriume ja üksikobjekte kaitsev looduskaitse (*Naturschutz*) ja maastikku säilitav ning kujundav maastikuhooldus (*Landschaftspflege*).

Samas vaimus, kuid veelgi detailsemalt püüavad looduskaitset selle laias tähenduses liigestada Saksa FV teadlased (Buchwald, 1969; Buchwald, Engelhardt, 1968; Pflug, 1969). Hannoveri Ruumiuurimise ja Maaplaneerimise Akadeemia maahoolduse komisjon on välja töötanud ettepanekud (Buchwald, 1969), mille järgi maahooldus (*Landespflege*) sisaldab kolm alluvat distsipliini: 1) maastikuhooldus (*Landschaftspflege*), 2) looduskaitse (*Naturschutz*) ja 3) haljastamine (*Grünordnung*). Nende ettepanekute põhjendamiseks väidetakse, et noortele arenevatele teadusharudele on iseloomulik mitmete kattuvate terminite esinemine, mida segaduse vältimiseks on vaja lähemalt defineerida. Mõistete sisu ja sõnastus on saksa looduskaitse aastakümnete vältel muutunud, kuid siiani pole neid vajalikult revideeritud. Tuginedes juba 1930-ndate aastate lõpul kujunema hakanud maastikuhoolduse nõuetele, esitavad nad nende mõistete uued määratlused, mis erinevad suuremas osas muus maailmas kasutatavaist.

G. Zwanzig (1962) märgib, et aastakümnete jooksul on konserveerivast looduskaitsest kujunenud aktiivne looduskaitse. Looduskaitse mõiste avaral kujul peegeldub ilmekalt Rahvusvahelise Looduskaitse Liidu nime muutmises, mida tehti 1956. aastal, ja 1960. aastal vastuvõetud Vene NFSV looduskaitseaduses. Seejuures on aga saksakeelne looduskaitsealane terminoloogia hakanud kaotama oma ühtsust: üksteise järel tekivad uued terminid ja rohkeneb terminoloogiline sünonüümika, mis rahvusvahelise suhtlemise seisukohalt ei ole soovitatav. Vanade ja juurdunud looduskaitsealaste mõistete kasuks kõnelevad ka W. Volgmann (1969) ja H. Bruns (1969). Eriti vääriavad tähelepanu viimase kaalutlused seoses elukaitsega kui integreeriva distsipliiniga. *Looduskaitse* peaks edaspidigi jääma kõige laiemaks üldmõisteks, millesse mahuksid ülejäänud kitsamad mõisted. Väär oli saksa keeles tarvitama hakata mõistet *looduskaitse ja maastikuhooldus* (nagu ei mahukski maastikuhooldus looduskaitse!). Kõikide saksa keelt kõnelevate maade (Saksa FV, Saksa DV, Šveits, Austria) selle ala teadlastel tuleks ühiselt arutada ja seisukoht võtta saksakeelse looduskaitsealase ühtse terminoloogia küsimuses.

1956. aastal Edinburghis toimunud konverentsil otsustas Rahvusvaheline Looduskaitse Liit, silmas pidades looduskaitse arengut tänapäeval,

peegeldada oma nimetuses ka looduslikke varusid. Siit alates sai tema nimetuseks International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN). Looduslike varude ja loodusliku keskkonna kaitse probleemidega on liit pärast seda tegelema asunud järjest laiemalt.

Inglise keelt kõnelevate maade looduskaitsealases sõnavaras on aastakümnete jooksul paralleelselt tarvitatud termineid *protection*, *preservation* ja *conservation*, mille sisu fauna näidetel on eristada püüdnud Dennler de la Tour (1960). Selle järgi oleks looduse hoidmine (*protection*) passiivne viis kaitsta liike, elukooslusi või elupaiku väljastpoolt tulevate mõjutuste, eriti inimeste vastu, kes võiksid neid ohustada. Looduse säilitamine (*preservation*) on ökoloogiliste tingimuste alalhoidmine elupaikades, et sel viisil võimaldada looduse ilme püsimist. Looduskaitse (*conservation*) on inimese aktiivne tegevus liikide, koosluste või elupaikade mõjustamisel soovitavas suunas ja nende mõistlikul kasutamisel. Tänapäeva looduskaitse kõige mitmekülgsemaks viisiks ongi konservatsioon.

Nõukogude looduskaitstes olid alguses mõõduandvad Euroopas käesoleva sajandi esimesel veerandil valitsenud tendentsid, sõjajärgsetel aastatel aga on seda olnud järjest enam tegevus, mis kattub «looduse ja looduslike ressursside kaitsega».

Vanema põlve tuntud looduskaitsetegelased akadeemik I. Borodin ja professor G. Koževnikov, kes võtsid osa esimesest rahvusvahelisest looduskaitse konverentsist Bernis 1913. aastal, tõid sealt Venemaale kaasa looduskaitse kui juba rahvusvaheliselt juurdunud mõiste ja propageerisid seda ka nõukogude võimu esimestel aastatel. Esimese nõukoguliku looduskaitse mõiste määratluse andis 1929. aastal toimunud esimene ülevenemaaline looduskaitse kongress, sõnastades selle järgmiselt: «Looduskaitset sotsialistliku ülesehitustöö tingimustes tuleb vaadelda kui ühtset abinõude süsteemi, mis on suunatud maa looduslike fondide kaitseks, arendamiseks, kvalitatiivseks rikastamiseks ja ratsionaalseks kasutamiseks majanduslikes, teaduslikes ja kultuurilistes huvides.» Looduskaitset kui abinõude süsteemi käsitavad selle tänapäevased määratlused, näiteks:

«Looduskaitse... on abinõude kogum (süsteem) Maakera ja Kosmose omastatavate osade ratsionaalseks kasutamiseks, säilitamiseks, taastamiseks ja paremustamiseks üksikute rahvaste ja kogu inimkonna praeguse ja tulevaste põlvkondade huvides» (Ланрев, 1964, lk. 13).

«Looduskaitse — see on kompleks riiklike, rahvusvahelisi ja ühiskondlikke abinõusid, mis on suunatud looduslike varude ratsionaalsele kasutamisele, taastamisele, rõhkendamisele ja kaitsele inimühiskonna hüvanguks» (Благосклонов jt., 1967, lk. 7).

Looduskaitset kui väga ulatuslikku ja loodust ning looduslikke varusid kasutatavat ning kaitsvat kompleksi sotsialistlikus ühiskonnas peegeldab hästi Vene NFSV 1960. aasta looduskaitse seadus, kuigi selles pole antud looduskaitse täpset definitsiooni. Kuid selletagi on selge, et NSV Liidus on juba ammust ajast tunnustatud ja üldkehtiv looduskaitse lai kontseptsioon, mis lähendab teda USA-s ja rahvusvaheliselt kehtivale. Rahvusvahelise koostöö ja üksteise mõistmise huvides on see positiivne, ühtlasi aga vastand Saksa looduskaitstes ilmnevatele separatistlikele tendentsidele. Nagu I. Laptev (Ланрев, 1964) õigesti märgib, tuleks looduskaitset käsitada kui praktika eri haru, mis on tihedas seoses kõikide rahvamajandusharudega, kuid neist sõltumatu, kuna ta ei tohi olneda juhtivate majandusorganite administratiivsest survest ega ametkondlikest huvidest.

Tänapäeval koosneb looduskaitse kolmest komponendist: 1) elukeskkonna kaitse (selle hulgas ka maastikukaitse), 2) looduslike varude kaitse ja 3) haruldaste looduslike objektide (kaitsealad ja loodusmälestusmär-

gid) kaitse. Viimane komponent kuulub nn. klassikalise looduskaitse valdkonda, kaks esimest aga on aktiivse, kaasaegse looduskaitse sünnitised. Kõik need kolm komponenti moodustavad terviku, millega moodne looduskaitse peab tegelema. Sakslaste maahooldus ehk maakultuur on looduse ja looduslike ressursside kaitse sünonüümiks, ta on tekkinud viimasest mitu aastakümnet hiljem ega saa endale nõuda prioriteeti.

Viimasel aastakümnel on ka NSV Liidus mõned looduseuurijad asunud propageerima uusi mõisteid ja termineid. Neist esindab J. Kuražskovski (Куражковский, 1968, 1969) suunda, mis püüab looduskaitsele anda uue nimetuse — *loodusekasutamine* (природопользование, mida eesti keelde on raske täpselt tõlkida). Tema arvates on loodusekasutamine teadus, mis tegeleb inimeste praktilise tegevuse, s. o. looduse ja looduslike ressursside vahetu kasutamise või looduse mõjustamise üldiste printsiipide väljaselgitamisega. Looduse kasutamise eesmärgiks on tagada ühtne suhtumine loodusesse kui inimühiskonna elu ja töö kõikehõlmavasse alusesse.

Kõnelemata J. Kuražskovski definitsioonide ebamäärasusest ja laiialivalguvusest, on neis raske leida oluliselt uut, võrreldes looduskaitse senise avara kontseptsiooniga. Vaevalt on selles midagi paremat, mis meid sunniks looduskaitset kui abinõude süsteemi ja rakendusteadust hülkama, või pidama teda «loodusekasutamise» üheks osaks. Looduse kasutamise printsiibid, mis tuginevad loodus- ja ühiskonnateadustele ning käsitlevad inimese ja looduse ning selle kasutamise vastastikuseid suhteid, leiduvad juba loodus- ja looduslike ressursside kaitses. Seega ei saa «loodusekasutamine» olla ei uus teadus ega uus praktiliste abinõude süsteem.

Teiste autorite (Благосклонов jt., 1967) arvates on looduskaitse kahtlemata laiem kui loodusekasutamine. Viimane peegeldab ebatäpselt ja ebatäielikult neid probleeme, mida hõlmab looduskaitse (Ланрев, 1964).

Kvalitatiivselt uueks ja tänapäeva biosfääri olukorda arvesse võtvaks suunaks looduskaitset on saksa teadlase H. Bruns (1964, 1969) õpetus *elukaitses* ehk bioprotektsioonist, mida B. Grzimek (1964) pani ette nimetada ka *Biophylax*iks. H. Bruns lähtub asjaolust, et praegusaegses biosfääris on inimese tegevuse tagajärjed (tehnilise progressi «tagasilöögid» elusloodusele, elukeskkonna saastumine, tehiskeskkonna hävitav mõju inimese, loomade ja taimede tervisele) paisunud nii ulatuslikuks, et looduskaitse kõige esmajärgulisemaks ülesandeks on kaitsta elu. Elukaitses pole uus distsipliin, vaid looduskaitse tänapäeval. Ta on inimese-, taime-, looma-, loodus- ja maastikukaitses kogum (integratsioon), inimestele, loomadele ja taimedele tervete elutingimuste säilitamise ja loomise teaduslik põhjendus ja praktiline rakendus. *Elukaitses* kui termini esitas Bruns 1962/1963. aastal. Tänapäevaks on see termin võitnud laialdase tunnustuse ja resulteerunud Rahvusvahelise Elukaitses Liidu ning Wiesbadenil lähedal asuva Bioloogia ja Elukaitses Instituudi loomises.

Elukaitsesle on iseloomulikuks jooneks veel see, et ta püüab luua liitu looduskaitse ja hügieeni vahel. Kui veel 20 aastat tagasi nende kahe ala vahel nähti vähe kokkupuuteid, siis nüüd on elukaitses mõeldamatu hügieeni kaasosata. Ühtlasi võitleb elukaitses bioloogia osatähtsuse suurendamise eest tänapäeva ühiskonnas, bioloogiliste teadmiste sügava juurutamise eest kõrgemates õppeasutustes, üldhariduslikes koolides ja rahvas seas.

Juba 1964. aastal oli Saksa DV teadlane prof. H. Meusel L. Baueri ja H. Weinitzke looduskaitse käsiraamatu esimese trüki eessõnas H. Brunsist sõltumatult tunnistanud, et looduskaitse üldine ülesanne praegusel aatomisajandil on hoolitsemine elu eest. Nüüd järgivad seda eesmärki juba paljud looduskaitsega tegelevad autorid, sealhulgas ka need, kes töötavad NSV Liidus.

Kõigepealt tuleks siin mainida õpetust geohügieenist, mida viljelevad nõukogude hügieenik N. Lazarev (Лазарев, 1966) ja tema õpilased. Tuginedes akadeemik V. Vernadski õpetusele biosfäärist, seavad nad geohügieeni ülesandeks biosfääris inimtegevuse mõjul tekkinud hügieeniliste muutuste uurimise ja abinõude otsimise kahjulike muutuste vältimiseks või pehmendamiseks. Hügieeni kõige tähtsamaks probleemiks peab saama biosfääri sanitaarne kaitse. Ühelt poolt on geohügieen meditsiinilis-profülaktiline teadus, hügieeni haru, teiselt poolt aga on ta seotud paljude teiste teadustega, mis uurivad meie planeeti ja tema biosfääri. Erinevalt humanhügieenist uurib geohügieen keskkonna hügieenilisi muutusi globaalses ulatuses, mis on tähtis biosfäärile tervikuna.

Nagu sellest N. Lazarevi enda poolt antud iseloomustusest näha, on geohügieen, kui talle alles jätta see nimi, elukaitse üks tähtsamaid osi. H. Brunsi töid N. Lazarev oma raamatu kirjutamise ajal veel ei tundnud ega tsiteeri neid.

Ühelt poolt moodustab looduskaitse abinõude süsteemi inimese praktilise tegevuse juhtimiseks looduses, teisest küljest aga on ta mitmete teadusharude kompleks. Looduskaitset kui teaduslikku probleemi tunnetasid juba selle liikumise rajajad Conwentz (Euroopas) ja Pinchot (Ameerikas), kes looduskaitset, ükskõik mis nime all see neil alguses ka ei esinenud, ilma eelneva teadusliku uurimistöota üldse efektiivseks ei pidanud. Täielikul üksmeel ollakse praegu selles (Благосклонов jt., 1967), et looduskaitseprobleemid asetsevad loodusteaduste, majandusteaduste ja inimest käsitlevate teaduste piiril, et looduskaitse probleeme peavad uurima paljud teadusharud. Kahtlemata on üks tähtsamaid looduskaitse abiteadusi ökoloogia, ja mitte ainult taime- ja loomaökoloogia, vaid ka maastikuökoloogia, nagu sellest praegu üsna üldiselt kõneldakse. Ökoloogia on niisiis juhtival positsioonil, mitte ainult looduskaitset kitsamas mõttes, vaid ka maastikukaitses, sealhulgas maastikuhoolduses. Antropogeense faktori mõju uurimine looduses on looduskaitse spetsiifiline ülesanne.

G. Zwanzig (1962) tunnistab looduskaitse kui iseseisva teadusliku distsipliini vajadust, I. Laptev (Лаптев, 1964) püüab sellele anda ka definitsiooni: «Looduskaitse kui teadus uurib looduslike varude antropogeenset dünaamikat nende keerulistes vastastikustes suhetes, määrab selle dünaamika tähtsuse inimesele, põhjendab loodusrikkuste ratsionaalset kasutamist ja töötab välja nende kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete iseärasuste säilitamise ja taastamise viisid, mis on vajalikud praegusaegsele ja tulevastele inim põlvkondadele» (lk. 167).

See määratlus on pikk ja kohmakas, kuid peegeldab siiski teataval määral küsimusteringi, millega peaks tegelema teaduslik looduskaitse. Kahtlemata peab looduskaitseteadus olema kompleksne, millel on oma uurimisobjekt ja -metoodika. Esimest määrata pole keeruline, viimane aga põhjustab küllaltki peamurdmist. Tööd tuleb teha looduses eneses, kasutades mitmete teadusharude metoodikat.

Päris viimastel aastatel on isegi tehtud ettepanekuid anda teaduslikule looduskaitsele hoopis uus nimetus. Nii nimetab W. Goetel (1968) looduskaitseteaduse sosoloogiks (kr. *sozo* 'mina kaitsen') ja arvab ta olevat kompleksse rakendusteaduse, mille ülesandeks on säästa ja rohkendada looduslikke varusid ja looduse tootlikke jõude, mida inimene nii intensiivselt kasutab. Uurimistöö sellel alal peaks toimuma paljude teadusharude esindajate koostöona. Et niisugune teadus võiks tekkida, peaks täidetud olema kolm tingimust: 1) kindlaks määratud uurimisobjektid, 2) välja töötatud uurimismeetodid ja 3) kindlaks tehtud vastastikused seosed teiste teaduslike distsipliinidega.

Aasta hiljem puudutab sama küsimust samadel motiividel L. Shaposhnikov (1969), pannes nimetusena ette *sociocology*. Tema arvates on see oma sisult nii loodus- kui ka ühiskonnateadus.

Kas looduskaitseteadus tõepoolest vajab uut nime, selle üle võib vaielda. Tegemist on vormiga, mitte sisuga, ja seejuures sellise teadusharuga, mis ilma hulga abiteadusteta oleks võimatu. Tegemist on pigemini teaduste kompleksiga kui kompleksteadusega. Looduskaitse võib üheaegselt olla nii praktika haruks kui ka rakendusteaduseks, ilma et ta vajaks uut kõlavat nimetust. Igal juhul aga peab looduskaitse aluseks jääma teaduslik uurimistöö. Tulevik peab näitama, kas uue teaduse propageerijad suudavad oma argumente kaitsta — praegu neil erilist veenvust ei ole.

Seoses looduskaitsealaste mõistete ja terminite läbivaatamisega Saksa FV-s pole liigne käesoleva kirjutise lõpul esitada mõned tähtsamad definitsioonid kitsamast looduskaitse valdkonnast, mis meile võrdluseks huvi pakuvad. Teeme seda lühendatult K. Buchwaldi (1969) järgi.

Loodusmälestusmärgid on maastiku loomulikud koostisosad, mille säilitamine nende teadusliku, kultuuriajaloolise või ökoloogilise tähtsuse või nende ilu ja omapära tõttu on avalikkuse huvides.

Looduskaitsealad on maastikualad või nende osad, kus loodus oma terviklikkuses (täielikud looduskaitsealad) või mõni tema osa (osalised looduskaitsealad) on täielikult kaitstud... Looduskaitsealadel peab looduse senine ilme säilima või looduse arenemine inimese vahelesegamiseta jätkuma. Looduskaitsealad ei kasutata.

Maastikukaitsealad on maastikualad või nende osad, mis on kaitstud maastiku struktuuri ja looduslikke protsesse kahjustava, looduse ilu piirava või maastikupilti muutva vahelesegamise vastu... See aga ei takista nende majanduslikku, eriti eeskirjadekohast põllu- ja metsamajanduslikku kasutamist.

Looduspargid on suurepinnalised, oma loodusliku omapära, ilu ja puhkekõlblikkuse seisukohalt silmapaistvad kultuurmaastikud. Nende kohta on kehtestatud õiguslik kaitse, neid kasutatakse vastavalt maastikuhoiduse põhimõtetele ja varustatakse puhkuse ning liiklemise seisukohalt vajalike seadmetega.

Rahvuspargid on suurepinnalised, oma omapäralt väljapaistvad loodusmaastikud või looduslähedased kultuurmaastikud, mille kohta on kehtestatud täielikele looduskaitsealadele omased kaitse eeskirjad ja mille üksikutes osades on lubatud liiklemine puhkuse veetmiseks. Mõnedes Euroopa ja väljaspool Euroopat asuvates maades nimetatakse rahvusparkideks puhkealad, mis oma funktsioonidelt on lähedased saksa loodusparkidele.

Neist definitsioonidest ilmnevad mitmed erinevused ühelt poolt Saksa FV ja üldse Kesk-Euroopa saksa keelt kõnelevate maade ning teiselt poolt NSV Liidu kaitsealade vahel. Meie maa kaks tähtsamat kaitsealade kategooriat — looduskaitsealad (заповедники) ja keelualad (заказники) — on ajalooliselt kujunenud teistsugustes oludes, nad on teistsuguse režiimiga ja teistsuguste funktsioonidega (Банников, 1968). NSV Liidu looduskaitsealadel teostatakse aktiivset looduskaitset kõikide tänapäevaste meetoditega, keelualadel on looduse üksikute komponentide säilitamise viisiks vastavad keelud. Kaitse on aktiivse, keeld aga passiivse looduskaitse vorm — selles on nende kahe NSV Liidu põhilise kaitseala kategooria looduse säilitamise meetodite erinevused, mis peegelduvad ka kaitsealade nimetustes.

KIRJANDUS

- Allen S. W., Leonard J. W., 1966. Conserving natural resources. N. Y.
- Bauer L., Bohnstedt H., 1965. Definitionen gebräuchlicher landschaftskulturellen Begriffe. Arch. Naturschutz u. Landschaftsforsch. 5 (3) : 177—179.
- Bauer L., Weinitschke H., 1967. Landschaftspflege und Naturschutz. 2. Aufl. Jena.
- Brunns H., 1964. Naturschutz ist Lebensschutz. Das Leben 1 (1) : 14—16.
- Brunns H., 1969. Lebensschutz oder Bioprotektion. Biol. Abhandl. Wiesbaden : 32—33.
- Buchwald K., 1969. Zur Begriffserklärung aus dem Gebiet der Landschaftspflege. Landschaft u. Stadt 1 (2) : 56—61.
- Buchwald K., Engelhardt W., 1968. Handbuch für Landschaftspflege und Naturschutz. Bd. I. München—Basel—Wien.
- Clepper H., 1966. Origins of American conservation. N. Y.
- Dennler de la Tour G., 1960. Diferencias y relaciones entre los conceptos de proteccion, preservacion y conservacion de la fauna. Actas y trabajos del Primer Congreso Sudamericano de Zoologia. La Plata 4 : 311—318.
- Goetel W., 1968. Sozologie — Wissenschaft vom Schutz der Natur und der Naturreserven. Arch. Naturschutz u. Landschaftsforsch. 8 (1) : 71—88.
- Grzimek B., 1964. Über Biophylaxe. Das Leben 1 (1, 3) : 12—14, 54—57.
- Klose H., 1957. Fünfzig Jahre staatlicher Naturschutz. Ein Rückblick auf den Weg der deutschen Naturschutzbewegung. Giessen.
- Kragh G., 1956. Naturschutz und Landschaftsgestaltung. Festschrift für Hans Schwenkel zum 70. Geburtstag, Ludwigsburg : 37—42.
- Kumari E., 1965. Loodus- ja maastikukaitse vahekorra. ENSV TA Toimet. Biol. seeria 14 (2) : 197—207.
- Parson R. L., 1964. Conserving American resources. 2nd edition. Englewood Cliffs, N. Y.
- Pflug W., 1969. Streit um Naturschutz und Landschaftspflege. Natur und Landschaft 44 (2) : 46—50.
- Schoenichen W., 1942. Naturschutz als völkische und internationale Kulturaufgabe. Jena.
- Schoenichen W., 1950. Natur als Volksgut und Menschheitsgut. Eine Einführung im Wesen und Aufgaben des Naturschutzes. Stuttgart/Ludwigsburg.
- Schwenkel H., 1938. Grundzüge der Landschaftspflege. Neudamm.
- Shaposhnikov L. K., 1969. The science of nature conservation. Biol. Conservation 1 (4) : 272—274.
- Volgmann W., 1969. Naturschutz eine hauptamtliche berufsständige Aufgabe? Natur und Landschaft 44 (2) : 41—43.
- Zwanzig G., 1962. Fortentwicklung des Naturschutzrechtes in Deutschland nach 1945. Erlangen.
- Банников А. Г., 1968. От заповедника до природного парка. Природа 4 : 124—130.
- Благосклонов К. Н., Иноземцев А. А., Тихомиров В. Н., 1967. Охрана природы. М.
- Закон Российской Советской Федеративной Социалистической Республики об охране природы в РСФСР, 1960. Заседания Верховного Совета РСФСР пятого созыва (третья сессия). Стенографический отчет. М.
- Куражсковский Ю. Н., 1968. Природопользование и его задачи в Астраханской области. В сб.: Вопросы природопользования. Ленинград—Астрахань : 9—12.
- Куражсковский Ю. Н., 1969. Очерки природопользования. М.
- Лазарев Н. В., 1966. Введение в геоигиену. М.—Л.
- Лаптев И. П., 1964. Научные основы охраны природы. Томск.

Э. КУМАРИ

О ПРОИСХОЖДЕНИИ, РАЗВИТИИ И СОВРЕМЕННОЙ ТРАКТОВКЕ ПОНЯТИЯ ОХРАНЫ ПРИРОДЫ

Резюме

Идея охраны природы возникла одновременно в Европе и Америке в последние десятилетия XIX века. Практическая деятельность Э. Рудорфа и Х. Конвенца по охране природы в Германии содействовала укоренению в жизнь этой идеи. Основу охране природы в США на базе охраны природных ресурсов заложил Ж. Пинчот. Основоположниками современной охраны природы в России являются И. Бородин и Г. Кожевников.

В настоящее время в СССР и США под охраной природы понимаются самые разнообразные мероприятия по защите природы и природных ресурсов. Такая широкая трактовка этого понятия, безусловно, самая целесообразная. В ГДР и ФРГ охрана природы — это часть так наз. ухода за ландшафтом. К сожалению, современная охрана природы в международной терминологии не получила единой трактовки.

В последнее время возникли еще новые понятия охраны природы: природопользование (Ю. Куражсковский) и геогигиена (Н. Лазарев) в СССР, охрана живого (Х. Брунс) в ФРГ. Имеется предложение наименовать охрану природы как науку новым названием: зоология (В. Гэтель) или социэкология (Л. Шапошников).

Целесообразнее было бы старое и хорошее понятие «охрана природы» не суживать, а использовать его как самое широкое понятие защиты природы и природных ресурсов.

Комиссия по охране природы
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
5/II 1970

E. KUMARI

ÜBER DIE ENTSTEHUNG, ENTWICKLUNG UND NEUZEITLICHE DEUTUNG DES NATURSCHUTZBEGRIFFES

Zusammenfassung

Der Naturschutzbegriff entstand in Europa und Amerika selbständig in den letzten Dezennien des XIX. Jahrhunderts. In Deutschland waren es Ernst Rudorff und Hugo Conwentz, die durch ihre praktische Tätigkeit den Naturschutz förderten. In den Vereinigten Staaten Amerikas war Gifford Pinchot der Wegweiser des modernen Naturschutzes auf der Basis des Schutzes natürlicher Hilfsquellen. In Rußland trugen I. Borodin und G. Koschewnikow dem Naturschutz viel bei.

In der Gegenwart wird der Naturschutz in der Sowjetunion und in den englischsprechenden Ländern (ganz besonders in den USA) als Oberbegriff des Schutzes der Natur und der natürlichen Hilfsquellen aufgefaßt. Diese umfassende Deutung des Naturschutzbegriffes scheint uns am zweckmäßigsten. In der DDR und der Bundesrepublik wird der Begriff «Naturschutz» als ein Teil der Landeskultur oder Landespflege gedeutet. Es ist zu bedauern, daß die Terminologie des modernen Naturschutzes keine einheitliche internationale Deutung erhalten hat.

In der letzten Zeit sind noch neue Begriffe auf dem Gebiet des Naturschutzes entstanden: Benutzung der Natur (Kurashkowski) und Geohygiene (Lasarew) in der Sowjetunion, Lebensschutz (Brunns) in der Bundesrepublik. Es ist vorgeschlagen worden, dem Naturschutz als einer wissenschaftlichen Disziplin neue Benennungen beizumessen: Zoologie (Goetel) oder Sociökologie (Schaposchnikow).

Am zweckmäßigsten wäre es den alten guten Begriff «Naturschutz» nicht einzuengen und ihn als Oberbegriff (englisch: conservation of nature and natural resources) aufzufassen.

Kommission für Naturschutz
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR

Eingegangen
am 5. Febr. 1970